

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ХОРОВЕЦЬ ВІРА ЄВГЕНІВНА

УДК 81'367.633-115(043.3)

КОГНІТИВНО-ГРАМАТИЧНЕ КОНСТРУЮВАННЯ
ПРИЙМЕННИКОВОЇ КАУЗАТИВНОСТІ/КАУЗАЛЬНОСТІ
В АНГЛІЙСЬКІЙ, НОВОГРЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Маріупольському державному університеті, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник кандидат філологічних наук, доцент
Морєва Галина Георгіївна,
Маріупольський державний університет,
доцент кафедри німецької та французької філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Леміш Наталія Євгенівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри філософії мови,
порівняльного мовознавства та перекладу

кандидат філологічних наук
Чемелюх Мар'яна Анатоліївна,
Київський національний лінгвістичний університет,
доцент кафедри української філології та славістики

Захист відбудеться “28” лютого 2018 р. о 13.30 годині на засіданні спеціалізованої ученої ради Д 26.053.26 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Тургенєвська 8/14

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “27” січня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.С. Толчєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню процесів і механізмів когнітивно-граматичного конструювання прийменникової каузативності/каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах.

Сучасна категоризація дійсності відбувається, перш за все, на основі різних категорій (О.В. Бондарко, В.З. Дем'янков, В.Б. Євтюхін, О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, В.Л. Мединська, В.Ю. Прокоф'єва, Л.О. Чернейко, D. Altshuler, D. Beaver, J. Lyons, R. Montague, H. Simon, R. Zuber та ін.), важливість яких для людини є очевидною (Н.Д. Арутюнова, А. Вежбицька, О.В. Деменчук, Н.Б. Іваницька, А.В. Корольова, Ю.В. Кравцова, Н.Є. Леміш, Ф.О. Нікітіна, О.В. Тищенко та ін.), оскільки власне сам цей процес відображає складну природу людського мислення (В.І. Карасик, В.Б. Касевич, В.В. Колесов, О.Т. Кривонос, Н.І. Рець, Ю.С. Степанов, К.С. Яковлева, M. Bittner, D. Cruse, E. Prince, T. Reinhart, V. Russell, R. Stalnaker, K. Turner), об'єктивуючись за допомогою як *повнозначних* (О.І. Бондар, М.І. Гадоева, О.Р. Губанов, І.П. Довбня, М.І. Калько, О.Є. Корді, Т.Є. Кузьміна, О.К. Лебедева, С.І. Назаров та ін.), так і *службових* (Н.О. Андрамонова, О.П. Зеленська, Г.Ю. Крейдлін, А.М. Латишева, Ю.І. Леденьов, І.Ф. Рагозіна, М.Г. Сенів, І.П. Сорокіна, Т.В. Поміркована та ін.) *класів слів*, що беруть участь у конструюванні й вираженні різних відношень і зв'язків між об'єктами буття, зокрема й причинно-наслідкових (М.М. Бараняк, В.В. Жданова, З.І. Іваненко, І.М. Кучман, Н.Є. Леміш, А.І. Пете, Г.Г. Шустер, Т.А. Яценко та ін.).

Найбільше навантаження у цьому плані виконує клас прийменників та прийменникових конструкцій (М.В. Всеволодова, Л.М. Іорданська, І.О. Мельчук, І.Я. Рибакіна, Г.М. Сергеева, Т.А. Яценко та ін.), навколо сутності яких продовжує точитися жвава дискусія, що має давню історію та різні напрями її висвітлення: 1) *граматичний* (В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Є. Курилович, А.С. Колодяжний, О.С. Мельничук, H. Suyskens, R. Dirven та ін.); 2) *генетичний* (М. Балла, Б.М. Аксененко, А. Мейє та ін.); 3) *функціональний* (В.І. Артюхова, Г.С. Балабан, В.М. Жигадло, Н.В. Єлисеєва, О.І. Смирницький, В.М. Ярцева, K.R. Coventry, R. Carmichael); *семантичний*: (А.П. Бабушкін, М.В. Всеволодова, А.П. Загнітко, В.О. Плунгян, Л.О. Чернейко, D. Bennet, G. Leech); 4) *когнітивний* (О.Є. Кібрик, О.В. Рахіліна, А. Herskovits, V. Landau, L. Talmy), де найбільш радикальні погляди в усі часи були пов'язані з *прийменниками причини* (Л.І. Астрова, А.Ю. Бессалов, М.А. Жовтобрюх, Н.В. Куш, Ч. Ляхур, А.М. Шаранда, І.А. Щукіна, P. Saint-Dizier, A.Г. Τσολανάκης та ін.).

Наразі дослідники зосередили свою увагу на розробці принципів класифікації семантичних типів причинних відношень (Л.Г. Валієва, З. Вендлер, О.В. Глотова, Е.С. Котвицька, В.П. Недялков, О.В. Падучева, І. Пете, М.Е. Сатель, О.В. Фетисов, Е.-О. Хааг, Г.А. Харитоновна, I. Bordelois, V. Comrie, M. Lemmens, J. Voorst та ін.) і не дійшли згоди у плані її придатності й коректності для конкретної мови, пояснюючи це тим, що, незважаючи на універсальність когнітивної діяльності людини, у різних народів спостерігаються відмінності в мовних позначеннях причинно-наслідкових відношень, що пов'язується з асиметрією мовного знака і морфологічним типом мови (Н.Є. Леміш), а також з тим, що концепт "причина" існує в межах певної мови (Ю.С. Степанов).

Не визначено також, в яких відношеннях перебувають такі суміжні, але не тотожні категорії, як “каузативність” і “каузальність”. Одні дослідники (Ю.В. Баклагова, А.В. Волкова, О.Я. Карпеева та ін.) вважають каузальність поняттям ширшого плану, ніж каузативність, вважаючи останню різновидом реляційного типу значення, властивого лише дієслівним предикатам. Інші (Н.І. Рець, О.Р. Губанов) – допускають можливість включення каузативних відношень у каузальні, відзначаючи їхню однорідність. Новий когнітивний погляд на природу цих категорій дав змогу внести уточнення в їхнє співвідношення.

Під *каузативністю* (В.Б. Вялкова, В.Б. Касевич, А.С. Матвеева, В.П. Недялков, Ю.В. Терешина) розуміють складну, багатопланову категорію, що сягає філософської категорії причинності й відображає реальні зв'язки між об'єктами навколишнього світу, які категоризуються свідомістю людини як причинні. Тимчасом *каузальність* становить складний комплекс (Н.Є. Леміш) відношень причини, цілі, умови, допусту тощо й наслідку, який у різних мовах має свої специфічні засоби *конструювання*, зокрема і *прийменникового*.

Континуальність світу і фрагментарність кожної мови з її граматичними можливостями дають змогу сегментувати безперервний причинно-наслідковий ланцюжок явищ на кванти і розглядати їх як самостійні фрагменти мислення представників конкретної етнокультури, що мають своє позначення, в тому числі й за допомогою прийменників причини. Прийменникові конструкції і є тими квантами причинно-наслідкового ланцюга, що містять у згорнутому вигляді повний цикл каузальних відношень “причина-наслідок”.

Актуальність теми дисертації визначається її спрямуванням на дослідження логічних операцій у конструкціях природної мови, зміщенням лінгвокомпаративного фокусу в когнітивну площину, яка передбачає аналіз різних процесів, відображених у свідомості людини у вигляді певних умовиведень, ключовим із яких є причина-наслідок, що виражається у кожній мові залежно від її граматичної специфіки як повнозначними, так і службовими класами слів, серед яких найбільш дискусійними залишаються прийменники причини. Такий підхід до розкриття механізмів когнітивно-граматичного конструювання прийменникової каузативності/каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах дасть змогу глибше пізнати семантико-синтаксичну будову цих мов загалом, а також з'ясувати, як за допомогою прийменників причини носії англійської, новогрецької та української мов відображають логічні взаємозумовлені зв'язки між явищами, предметами, подіями й фактами навколишнього світу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою наукової теми кафедри теорії та практики перекладу Маріупольського державного університету “Мовні одиниці різних рівнів сучасних германських, романських, слов'янських та новогрецької мов: когнітивний, комунікативний, порівняльний аспекти” (тему дисертації затверджено вченою радою Маріупольського державного університету, протокол № 7 від 26 лютого 2014 року, уточнено і перезатверджено на засіданні вченої ради Маріупольського державного університету, протокол № 15 від 21 червня 2017 року, уточнено і перезатверджено на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.26 НПУ імені М.П. Драгоманова, протокол № 10 від 19 грудня 2017 року).

Метою дослідження є розкриття процесів і механізмів когнітивно-граматичного конструювання прийменникової каузативності/каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

– сформулювати теоретичні положення дисертації, пов’язані з вивченням прийменників причини та їхньої когнітивно-граматичної природи в окремих індоєвропейських мовах;

– уточнити співвідношення понять “каузативність/каузальність” в їх проекції на прийменникові конструкції;

– розробити комплексну методику зіставлення етапів когнітивно-граматичного конструювання прийменникової каузативності/каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах;

– представити інваріантно-варіантні моделі прийменникового конструювання каузативних ситуацій в англійській, новогрецькій та українській мовах та встановити їхні доміанти у зіставлюваних мовах;

– здійснити граматичне прийменникове конструювання фрагмента ФСП каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах та виявити ядерно-периферійну організацію в ньому каузативних ситуацій;

– виявити загальні закономірності у когнітивно-граматичному конструюванні прийменникової каузативності/каузальності, а також відмінності, пов’язані з національно-культурним сприйняттям ситуацій причин та їх наслідків кожним із етносів та з граматичною будовою англійської, новогрецької та української мов.

Об’єкт дослідження – прийменники причини і прийменникові конструкції в англійській, новогрецькій та українській мовах.

Предмет дослідження – процеси і механізми когнітивного прийменникового конструювання каузативних ситуацій і граматичного прийменникового конструювання фрагмента ФСП каузальності у трьох мовах.

Джерельною базою дисертації є писемні тексти British National Corpus (<http://www.natcorp.ox.ac.uk/>); художні тексти та тексти періодичних видань Corpus of Modern Greek (<http://www.web-corpora.net/GreekCorpus/>); художня проза і публіцистичні тексти Корпусу української мови (<http://www.mova.info/corpus.aspx/>); художні тексти англійською мовою: W.S. Maugham “Theatre”, J. Fowles “The Collector”, F. Scott Fitzgerald “Tender is the night”, J. Galsworthy “The Forsyte saga”; новогрецькою мовою: Φ. Walter-Κυρλίδου, Β. Αποστολοπούλου-Αναστασίου “Φριντα και Βικτωρια (αδελφότητα γυναικών)”, Σ. Ασημακοπούλου “Δίνη (συλλογή διηγημάτων)”, Ν. Σουβατζής “Αναχώρηση (συλλογή διηγημάτων)”, українською мовою: П.А. Загребельний “Роксолана”, “Диво”, Ю. Андрухович “Московіада: Роман жахів”; словники англійської мови: American Heritage Dictionary of the English Language. – [Electronic resource]. – Режим доступу: <http://www.bartleby.com/61/48/Co564800.html>, Cambridge Dictionary. – [Electronic resource]. – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org.>, Collins English Dictionary. – [Millenium Edition], New Webster’s Dictionary and Thesaurus of the English Language; новогрецької мови: Новогреческо-русский словарь: Ок. 67000 слов / И.П. Хориков, М.Г. Малев; под ред. П. Пердикиса, Т. Пападопулоса, Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: Ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων-

αντιθέτων, κύριων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων / Γ. Μπαμπινιώτης. Τρίτη έκδοση, Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσας; української мови: Словник української мови в 11 т. (ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.), Великий тлумачний словник сучасної української мови (уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел), Словник українських прийменників. Сучасна українська мова (А.П. Загнітко, І.Г. Данилюк, Г.В. Ситар, І.А. Щукіна).

Фактичний матеріал дисертації становлять 18 000 фрагментів художніх та публіцистичних текстів англійською, новогрецькою та українською мовами (по 6000 в кожній мові), відібраних із корпусів англійської мови: British National Corpus (<http://www.natcorp.ox.ac.uk/>); новогрецької мови: Corpus of Modern Greek (<http://www.web-corpora.net/GreekCorpus/>); української мови: Корпус української мови (<http://www.mova.info/corpus.aspx/>) та з друкованих художніх текстів, зазначених у джерельній базі.

Методи дослідження. У роботі застосовано такі методи і прийоми аналізу: *метод когнітивного моделювання* – для представлення інваріантно-варіантних моделей прийменникових конструкцій, що є маркерами ідентифікації каузативних ситуацій; *метод логічних імплікацій* (X є причина Y) – для виявлення значень внутрішньої та зовнішньої причини; *структурний метод*, зокрема *методика компонентного аналізу* – для семантичного позначення каузативних імплікатур та встановлення семантичної структури прийменників причини в англійській, новогрецькій та українській мовах; *методика дистрибутивного аналізу* – для визначення валентних можливостей прийменників щодо їхнього оточення в контексті, лівобічної і правобічної дистрибуції; *методика трансформаційного аналізу* – для ідентифікації граматичних/синтаксичних моделей прийменникових конструкцій в кожній із мов; *метод ФСП* – для граматичного конструювання ядерно-периферійних зон каузативних ситуацій, маркованих прийменниковими каузальними відношеннями “причина-наслідок”; *зіставно-типологічний метод* – для 1) обрання *tertium comparationis*, якою у дисертації є прийменники як знаки свідомості й логічного мислення – конструкти каузативних ситуацій, а також як знаки мови, що мають план вираження (прості/складні, складені) і план змісту – позначають один із видів причинно-наслідкових відношень; 2) здійснення *зіставної інтерпретації* мовного матеріалу з метою виявлення спільних і відмінних характеристик прийменникового конструювання каузативності/каузальності у трьох мовах; *кількісний аналіз* – для забезпечення достовірності здобутих результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в дисертації *уперше* в науковий обіг зіставної когнітивної граматики *введено* терміни “прийменникове конструювання” і “каузативна ситуація”; *розроблено* нову комплексну методику когнітивно-граматичного конструювання прийменникової каузативності/каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах; *установлено* 5 спільних типів інваріантних моделей каузативних ситуацій: 1) екзистенційний тип (буття), 2) акціональний тип (дія, подія, явище), 3) статальний тип (стан), 4) реляційний тип (відношення), 5) характеристичний тип (ознака, властивість, якість, кількість) з відмінним їх домінуванням у кожній мові – в українській мові – буттєвої, в англійській – реляційної, у новогрецькій – характеристичної.

Ідентифіковано обов'язкові компоненти каузативних ситуацій, що є спільними для трьох мов: для екзистенційної – 1) суб'єкт ситуації; 2) предикат існування, виникнення або припинення існування; 3) причинний чинник (внутрішній або зовнішній); для акціональної – 1) агенс; 2) дія (відсутність дії) агенса чи подія; 3) причина (внутрішня або зовнішня); для статальної – 1) агенс; 2) стан (емоційно-психічний, фізичний або фізіологічний); 3) причина (внутрішня або зовнішня); для реляційної – 1) агенс; 2) відношення між учасниками ситуації; 3) причинний чинник; для характеристичної – 1) агенс (людина, предмет, явище); 2) суб'єктивні й об'єктивні ознаки та властивості агенса (поведінкові, суспільні), а також об'єктивні ознаки, властивості предметів, явищ і навколишнього середовища; 3) причина (внутрішня або зовнішня); *виявлено* розподіл прийменникових репрезентацій цих ситуацій у кожній із мов: спільним є співвідношення прийменникових репрезентацій акціональної та статальної каузативних ситуацій у трьох мовах; відмінним: для англійської мови – домінування вираження каузативного значення за допомогою сполучення дієслова *be* (або дієслів на зразок *become, grow, feel, turn*) та дієприкметника минулого часу або прикметника з семантикою емоційно-психічного, фізичного або фізіологічного стану агенса в поєднанні з прийменниками *with* чи *at*; для новогрецької – за допомогою простого присудка у формі дієслів пасивного стану або прикметників та дієприслівників в поєднанні з прийменниковою конструкцією *από* – N3; для української – за допомогою простого присудка у формі дієслів зворотно-середнього і нульового стану, а також прикметників та пасивних дієприкметників в поєднанні з прийменниковою конструкцією *від* – N2; *укладено* відмінний для кожної із досліджуваних мов реєстр прийменників причини: в англійській мові маркерами цих відношень є 24 прийменники, у новогрецькій – 15, а в українській – 28.

Здійснено граматичне прийменникове конструювання фрагмента ФСП каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах: ядром у трьох мовах є акціональна каузативна ситуація; навколоядерну зону заповнює статальна каузативна ситуація – в новогрецькій та українській мовах, яка в англійській мові є другим ядром; *виявлено* спільні позиції реляційної каузативності в новогрецькій та українській мовах, екзистенційної – в англійській та українській мовах, які займають зону ближньої периферії; відмінною – позиція реляційної каузативності в англійській (навколоядерна зона), характеристичної та екзистенційної – в новогрецькій (зони ближньої та дальньої периферії) мовах.

Визначено відмінне домінування прийменників причини у конструюванні акціональної (спеціалізованого прийменника *because of* та неспеціалізованих, десемантизованих *από* і *від*), статальної (міжмовних еквівалентів *από* та *від* та конструкцій із прийменником *with*), екзистенційної і характеристичної (спеціалізованих прийменників *because of* і *λόγω* та неспеціалізованих, десемантизованих *від* і *од*), а також реляційної (міжмовних еквівалентів *for* і *за* та конструкцій зі спеціалізованим прийменником *λόγω*) каузативних ситуацій; *виявлено* спільну семантику правобічної дистрибуції прийменникових компонентів *with, από* і *від*, що є маркерами статальної каузативності у трьох мовах, та прийменникових компонентів *for* і *за*, що є маркерами реляційної каузативності – в англійській та українській мовах.

Практичне значення одержаних результатів пов'язане з тим, що їх можна використовувати в зіставно-типологічних дослідженнях із проблем когнітивної і граматичної семантики, а також у викладанні навчальних дисциплін: “Загальне мовознавство”, “Порівняльна типологія англійської/новогрецької та української мов”, “Практична граматики англійської/новогрецької мови”, “Теоретична граматики англійської/новогрецької мови”, “Сучасна українська літературна мова” (розділ “Морфологія”). Опрацьований фактичний матеріал може стати доповненням до реєстрів англійських та українських прийменників, а також при розробці реєстру новогрецьких прийменників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлювалися в доповідях на *шістьох* міжнародних конференціях: “Актуальні проблеми термінознавства, романо-германської філології та перекладу” (Чернівці, 2014) “В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии” (Новосибірськ, 2016), “Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій” (Маріуполь, 2012, 2014, 2017), “Сучасна філологія: теорія та практика” (Одеса, 2015).

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційної роботи викладено у *п'ятнадцяти* публікаціях: у *п'яти* статтях, надрукованих у фахових виданнях України, в *одній* статті – в періодичному виданні іншої держави та тезах доповідей *трьох* наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з анотацій двома мовами, списку опублікованих праць автора, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (382 позиції, з яких 67 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (23 позиції), списку джерел ілюстративного матеріалу (13 найменувань) та 2-х таблиць. Повний обсяг дисертації – 230 сторінок, основний зміст викладено на 189 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено його завдання, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, схарактеризовано методи дослідження, фактичний матеріал, указано форми апробації і структуру роботи.

У **першому розділі** “Когнітивно-граматична природа прийменникової каузативності / каузальності в окремих індоєвропейських мовах” розглянуто співвідношення понять каузативність/каузальність, подано критичний огляд основних етапів і напрямів у вивченні категорії причини; охарактеризовано когнітивну здатність прийменників до конструювання каузативності й вираження каузальних відношень в англійській, новогрецькій та українській мовах.

У когнітивній граматиці (М.М. Болдирєв, В.Б. Вялкова, Р.В. Ленекер, Л. Талмі, Дж. Тейлор, Ч. Філлмор та ін.) загальноновизнаним є факт, постульований в енциклопедичних виданнях, що “взаємозв'язок між частинами мови і філософсько-логічними категоріями має загальний характер, властивий усім мовам світу і зумовлений змістом позамовної дійсності, яка, зрештою, відтворюється у свідомості людини однаково за загальними законами мислення” (В.М. Русанівський), проте виражається в кожній мові по-різному.

Однією з таких є категорія причини, уявлення про яку сформувалося у свідомості людей ще в давнину в результаті їх практичної діяльності і привернуло увагу філософів, починаючи з античної Греції. Найпершу спробу осмислити поняття причини приписують Арістотелю, який розвинув ідеї Платона і виділив чотири типи причин: 1) матеріальну й 2) формальну, 3) дієву (рух) й 4) цільову.

На сучасному етапі розвитку наукової думки, зокрема у *філософії* (Є.Ф. Губський, С.М. Ковальов, Г.В. Корабльова) і в *логіці* (М.І. Кондаков, Г. Фреге) під причиною розуміють явище, яке своєю дією викликає (породжує), визначає, змінює, генерує інше явище (наслідок). З цього визначення випливає той факт, що між причиною і наслідком встановлюється *причинно-наслідковий*, або **каузальний зв'язок** (Г. фон Вригт) як одна з основних форм взаємозумовленості процесів, що відбуваються в навколишній дійсності й фіксують найважливіший ступінь людського мислення – здатність до логічних висновків (умовиведень), формалізованих шляхом побудови контрафактичної імплікації (Г. Фреге, Н.Є. Леміш, В.С. Храковський та ін.).

На позначення цього зв'язку було введено термін “каузальна імплікація” (М.І. Кондаков), яка виражається формулою $A \pm B$. Поряд з цим зв'язком існує універсальне логіко-граматичне поняття – умовиведення, формою вираження якого є конструкції природної мови, які дослідники почали аналізувати в різних аспектах: *семантико-граматичному* (О.Д. Абумова, Е.М. Акімова, А.Ю. Бессалов, Дж. Лайонз, І.А. Султанова та ін.), *семантико-структурному* (В.Л. Мединська, І.Я. Рибаківа, А.В. Сташ, Т.А. Ященко та ін.), *лексико-семантичному* та *лексико-синтаксичному* (Ю.Д. Апресян, О.В. Бакулєв, О.В. Падучева, І. Пете, А.П. Чудинов та ін.), *функційно-комунікативному* (В.Ф. Велівченко, М.В. Всеволодова, І.Я. Рибаківа) і *функційно-семантичному* (В.Б. Євтюхин, А.П. Комаров, Е.-О. Хааг та ін.). В останніх працях з цієї проблематики постулюється *когнітивний вектор* (А.В. Кожокіна, Е.С. Котвицька, Н.Є. Леміш, М.В. Ляпон, Ю.С. Степанов, Т.А. Ященко та ін.) як найбільш перспективний, оскільки саме вивчення логічних операцій у конструкціях природної мови дає змогу розкрити когнітивну природу зв'язків мови і мислення, оскільки навколишня дійсність відображається у свідомості людини у вигляді різноманітних форм думки (суджень, понять, умовиведень).

Це дає підстави припустити, що категорія каузальності є когнітивно зумовленою, і в такому розумінні вона трансформується в *категорію каузативності*, оскільки причинно-наслідковий зв'язок (власне каузальний) неможливо дослідити лише на основі мовного вираження: людина спершу сенсорно сприймає реальну ситуацію, потім ментально переробляє (осмислює) її відповідно до тих знань про світ, які зумовлюють її концептуальну картину світу, і, зрештою, категоризує й виражає сформовану думку за допомогою засобів, характерних для певної мови (Н.Д. Арутюнова, О.В. Бондарко, М.В. Всеволодова, В.В. Жданова, О.Т. Кривоносів та ін.). Виходячи з цього **каузативність** трактується не лише як причинно-наслідковий зв'язок між предметами і явищами реальної дійсності, а ширше – як зв'язок між думками в умовиведенні, роздумах щодо певної ситуації, на тлі якої відбувається обґрунтування ідеї, суб'єктивної думки тощо (О.М. Амагов, В.М. Аринштейн, М.М. Бараняк, Л.В. Вознесенська, В. Hans – Bianchi та ін.).

Кожна позамовна ситуація є унікальною, проте в мовній свідомості представника конкретної етнокультури вона відбивається як певна типізована подія, або типова ситуація (М.В. Всеволодова, В.П. Недялков, Ю.В. Терешина, С.В. Шустова та ін.). Якщо така ситуація пов'язана з відображенням якоїсь причини, то така ситуація називається *каузативною ситуацією*. Дж. Лакофф і М. Джонсон, підтримуючи думку про те, що каузація є базовою категорією мислення, виокремили 12 основних характеристик прототипової каузативної ситуації, до складу якої входять: специфічний агенс і специфічний пацієнс; метою агенса є зміна фізичного стану пацієнса. Агенс має план для досягнення цієї мети та успішно реалізує його (G. Lakoff, M. Johnson). У межах каузативної ситуації об'єкт каузації є носієм антецедентного (що виконує роль причини) та термінального (роль наслідку) станів (Н.Є. Леміш, С.В. Шустова).

Наразі вже наявні спроби побудувати формулу каузативної ситуації, яка складається з каузативної функції (оператора-каузатива), простої ситуації причини та простої ситуації наслідку (Л.В. Вознесенська) або з каузальної та результативної ситуацій (О.В. Корді). У дослідженні з урахуванням цієї формули встановлено п'ять основних типів *каузативних ситуацій*: 1) екзистенційний тип (буття), 2) акціональний тип (дія, подія, явище), 3) статальний тип (стан), 4) реляційний тип (відношення), 5) характеристичний тип (ознака, властивість, якість, кількість), маркерами яких є *каузальні конструкції* (Л.І. Астрова, О.П. Комаров, В.Л. Мединська та ін.), що будуються з-поміж іншого із залученням *прийменників*.

Останнім часом постулюється *когнітивна здатність прийменників*, оскільки за їх допомогою відображається погляд носіїв мов на речі, якості, відношення тощо (Б.Є. Зернов, Ч. Ляхур, Т.В. Поміркована та ін.). У зв'язку з цим прийменники розглядають як орієнтири, що маркують певні точки простору або його зони в обраній системі координат. Просторові й темпоральні значення прийменників називають координацію речей і подій, показують їхнє місце в часі й просторі, співвідносять ці орієнтири з узагальненими уявленнями людини (О.С. Кубрякова), тобто виражають не лише відношення між словами у реченні, а й є виразниками позамовних відношень (Б.О. Ільш).

У контекстному оточенні прийменники беруть участь в утворенні *прийменникових конструкцій* (І.В. Песоцька), які будуються за граматико-синтаксичними моделями певної мови – у даному разі – англійської, новогрецької та української, що виявляє їхню *граматичну здатність*. Модель прийменникової конструкції складається з виду синтаксичного зв'язку, морфологічної характеристики компонентів, службового слова та порядку розташування складових частин.

Первинними є абстрактні, переважно, просторові прийменники та їхні похідні, домінанту яких становлять *прийменники зі значенням причини*, які виражають різні типи *каузальних відношень* у конкретній *каузативній ситуації*.

В англійській мові прийменникові каузальні конструкції утворюються на основі 24 прийменників, у новогрецькій – 15, в українській – 28. Прості прийменники є найбільш абстрактними і виражають загальне значення причини, тимчасом складні й складені увиразнюють конкретний вияв каузальності у контекстному оточенні й у конкретній каузативній ситуації.

У другому розділі “Методологічна база для вивчення прийменникової каузативності / каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах” розроблено комплексну методику когнітивно-граматичного конструювання прийменникової каузативності/каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах; обґрунтовано вибір *tertium comparationis* при контрастивному дослідженні конструювання прийменникової каузативності й каузальності.

У дисертаційній роботі застосовано відображально-інтерпретативний підхід до вивчення мовних явищ (З.А. Харитончик), який дає змогу комплексно представити угруповання мовних одиниць як певну схему/модель, яка відображає один із фрагментів навколишньої дійсності. Такою моделлю є ФСП, в якому значення як повнозначних, так і службових мовних одиниць схематично унаочнюють людський досвід (О.В. Бондарко, В.О. Плунгян та ін.). У такому ракурсі ФСП є об’єктом вивчення у когнітивній семантиці і граматиці (М.М. Болдирєв, В.З. Дем’янков, О.С. Кубрякова), яке розглядається як одна зі структур знання про світ, зокрема як схема відображення типової ситуації, до якої належить каузативна ситуація. Виходячи з цього ФСП причини з позицій когнітивної семантики і граматики може конструюватися з типових каузативних ситуацій як прототипових моделей схематичного відображення причинно-наслідкових відношень у різних мовах, зокрема в англійській, новогрецькій та українській. З огляду на цей підхід у роботі було розроблено комплексну методику когнітивно-граматичного конструювання прийменникової каузативності/каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах, яка складалася з п’ятих послідовних етапів.

На першому етапі за допомогою *методу когнітивного моделювання* було представлено інваріантно-варіантні моделі 5 типів каузативних ситуацій: 1) екзистенційного (буття), 2) акціонального (дія, подія, явище), 3) статального (стан), 4) реляційного (відношення), 5) характеристичного (ознака, властивість, якість, кількість) в англійській, новогрецькій та українській мовах. Зазначені моделі характеризуються базовими спільними складниками (агенс та причинний чинник), решта складників – відмінні.

На другому етапі із застосуванням *когнітивного методу логічних імплікацій* ($X \in \text{причина } Y$), який ґрунтується на операціях логічного мислення людини загалом, а також *структурного методу*, зокрема однієї з його методик – *компонентного аналізу* (який дав змогу семантично позначити ці імплікатури) було укладено реєстр прийменників, які беруть участь у конструюванні 5 вищезгаданих типів каузативних ситуацій у кожній із досліджуваних мов. Унаслідок застосування цієї процедури для кожної каузативної ситуації було встановлено семантичну структуру прийменників причини, яка є властивою для англійської, новогрецької та української мов.

Третій етап дослідження був пов’язаний з аналізом механізмів і способів побудови моделей прийменникових конструкцій, який здійснено шляхом залучення ще однієї методики структурного методу – *дистрибутивного аналізу*, який дав змогу визначити валентні можливості прийменників щодо їхнього оточення в контексті, тобто лівобічну і правобічну дистрибуції.

На четвертому етапі було виконано процедурні операції з граматичного приєднання конструювання фрагмента ФСП каузальності у кожній із мов. Ця *методика побудови фрагмента ФСП каузальності* на основі приєднання конструювання передбачала спершу виявлення тієї каузативної ситуації, яка становить його ядро, або центр, у кожній із мов. Далі визначалися приєднані й периферійні зони. Тут паралельно було застосовано *трансформаційний аналіз*, який сприяв ідентифікації граматичних/синтаксичних моделей приєднаних конструкцій в англійській, новогрецькій та українській мовах.

П'ятий етап був безпосередньо зорієнтований на застосування технік *зіставно-типологічного методу*. Для цього було обрано *tertium comparationis* – основою зіставлення, якої в цій роботі є приєднання як знаки свідомості й логічного мислення – конструкції каузативних ситуацій, і як знаки мови, які мають план вираження (прості/складні, складені) і план змісту – виражають один із видів причинно-наслідкових відношень. Надалі було здійснено зіставну інтерпретацію мовного матеріалу: аналіз когнітивних моделей каузативних ситуацій, а також ядерно-периферійної організації приєднаного фрагмента ФСП каузальності.

У **третьому розділі “Когнітивне конструювання приєднаної каузативності в англійській, новогрецькій та українській мовах”** представлено інваріантно-варіантні моделі 5 типів каузативних ситуацій, у конструюванні яких беруть участь приєднання, ідентифіковано обов'язкові компоненти та класифікаційні ознаки каузативних ситуацій.

Під *когнітивним моделюванням* розуміємо схематичне зображення структур, що представляють сприйняття, збереження і передачу інформації про навколишній світ; процес і механізми побудови когнітивних моделей типових ситуацій (у даному разі – каузативних) для відтворення певного фрагмента концептуального простору. У роботі визначено 5 типів каузативних ситуацій, які характеризуються інваріантно-варіантним принципом організації, де кожна модель є інваріантом абстрактної ситуації причини, яка реалізується у варіантних моделях, у конструюванні яких беруть участь зокрема і приєднання (табл. 1).

Основу екзистенційної каузативної ситуації у трьох мовах складає дієслово *be, είμαι, бути*, на базі якого ідентифіковано як спільні типи предикатів – **наявності**: англ. *This was probably due to the dog, a black and silver shadow following protectively at the boy's heels* (BNC: BN1: 1137); грец. *Μπορεί να μην υπήρχε πια ανησυχία για φυλάκιση, αλλά και η κατακραυγή του κόσμου ή το ρεζίλεμα, θα ήταν αρκετά* (Στέλλα Ασημακοπούλου); укр. *Це сталося через дощ* (Ю. Андрухович); **локативності**: англ. *It's only because of you that she's here at all* (BNC: FPM: 1889); грец. *Η ατμόσφαιρα εκεί ήταν βαριά εξαιτίας διάφορων αρωματικών χώρου και καμένου λιβανιού* (Γιάννης Πλώτας); укр. *Але згодом виявилось, що через недогляд, поряд з батьком намісником у санджаку Болі, сусідньому з Трабзоном, був Селімів син Сулейман* (П. Загребельний), так і відмінні – **приналежності**, які виявилися продуктивними в англійській та новогрецькій мовах: англ. *Yet, because of his knowledge, he had powers second only to the president* (BNC: CML: 1928); грец. *Οι έρευνες έδειχναν ότι η ανταγωνιστική οδοντόκρεμα λόγω μοντέρνας συσκευασίας, γεύσης και επικοινωνίας, είχε μεγαλύτερη διείσδυση στο νεανικό κοινό* (Γιάννης Φαρσάρης).

Ситуація **екзистенційної прийменникової каузативності** включає такі компоненти: суб'єкт ситуації; буттєвий предикат; причинний чинник (внутрішній / зовнішній); ознаку **фазовість**, репрезентантами якої є предикати позначення **початкової**: англ. *Those restrictions came about because of certain people's encounters with what they symbolised as the "unknown", and the results of those encounters* (BNC: AD9: 3683); грец. *Κάτι που δυστυχώς δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ εξαιτίας των μετέπειτα δραματικών εξελίξεων και της Μικρασιατικής Καταστροφής* (Ευγενία Φακίνου); укр. *Коли між офіцерами виникла з якогось приводу суперечка, Івана Антоновича звичайно обирали суддею* (О. Гончар) та **кінцевої фаз** наявності: англ. *The accountant "deals with the business, but not the personality, of the client" and "a wilful activity necessitates legal services which are initiated, and can be terminated, at the will of the client;..."* (BNC: CMS: 494); грец. *Συλλογίζονται. – Δεν άκουσα ποτέ να μου πουν για άλογο, πως πέθανε από αγάπη για κανένα, είπα* (Πηνελόπη Δέλτα); укр. *Люди гинуть найчастіше не через слабість, не за браком сил, а через надмірну довірливість* (П. Загребельний).

Спільними елементами для трьох мов виявилися предикати із загальним недиференційованим значенням екзистенційності: англ. *Jonadab had presumed that George's silence was due to the size and luxury of his surroundings* (BNC: C98: 1733); грец. *"Εξαιτίας μου έγινε ό, τι έγινε..."* (Γιώργος Χατζηκυριάκος); укр. *Воно йде від слов'янського – Богорис* (П. Загребельний); відмінними – предикати, абстрактна семантика буттєвості яких доповнена семами, що конкретизують його характер лише в англійській (*A fine contempt was rising in Alice, because of his clumsiness* (BNC: EV1: 1183)) та українській (*Гнилі вітри дули всю коротку стамбульську зиму, і розпука вставала в душі від тих вітрів ...* (П. Загребельний)) мовах.

У ситуації **акціональної прийменникової каузативності**, яка є найчисельнішою в новогрецькій та українській мовах та другою з двох найчисельніших – в англійській (див. табл. 1), спільним для трьох мов є склад компонентів ситуації (агенс; дія/невиконання дії агенса чи подія; причина (внутрішня/зовнішня)) та смислове розмежування **дієвих предикатів** (семантична структура яких зумовлює межу, після якої дія вже не може продовжуватися): англ. *... that suggested the protector had not nominated him for the task solely on account of his venerability...* (BNC: CCD: 1390); грец. *Από την άλλη σκέφτομαι το ενδεχόμενο να έχω αλλοιωθεί λόγω ζέστης και να χαλάω με αποτέλεσμα να επηρεάζονται αντίστοιχα κι οι ήρωες μου* (Λευτέρης Κρητικός); укр. [...], *то заплющив очі від страху, щоб вона не пропала, щоб не була manoю* (П. Загребельний) і **процесуальних** (семантика яких передбачає необмежену тривалість дії): англ. *Because of his dislike of gifts, the girls watched carefully how Moran would receive the silk tie* (BNC: A6N: 948); грец. [...], *απάντησε ο κράχτης τρίβοντας τα χέρια του – όχι από το κρύο, αλλά από ευχαρίστηση* (Γιώργος Χατζηκυριάκος); укр. [...], *і Настя ще довго [...] сміялася при згадці про черкешенку, і подивовані одаліски, які ждали від новенької [...] сліз і розпачу, а не веселоців, назвали її Хуррем – розвеселена* (П. Загребельний). Відмінною є репрезентація варіативності значення "невиконання дії" лише в англійській мові, яке реалізується за рахунок використання прислівників і прикметників: *Because of an obstruction of an awning she could see only Dick's head and his hand holding one of his heavy canes with a bronze knob on it* (F. Scott Fitzgerald).

Кількісно-якісна характеристика
когнітивного конструювання прийменникової каузативності
в англійській, новогрецькій та українській мовах

№	Каузативна ситуація та її релевантні ознаки		Загальна кількість контекстів			Прийменники-маркери		
			англ.	новогр.	укр.	англ.	новогр.	укр.
		Мови		англ.	новогр.	укр.		
1.	Екзистенційна		500	300	700			
	предикати наявності	початкової фази	280	225	280	because of, due to, from	εξαιτίας, λόγω, για	від, од, через, на, внаслідок
		кінцевої фази	110	35	210	at, because of, due to	για	від, од, під, через, внаслідок
	предикати приналежності		25	10	0	because of	λόγω, από	–
	локативні предикати наявності		85	30	130	because of, by, for, at	εξαιτίας	через
	локативні предикати початкової фази		0	0	80	–	–	від, од
	наявність додаткових сем		100	0	450	because of, at	–	від, через
2.	Акціональна		2000	2700	2300			
	дієві предикати		1300	1500	1050	because of, on account of, from, for, in, with, out of, thanks to, at, in, owing to, through, by virtue of, in virtue of	από, λόγω, σε, εξαιτίας	від, завдяки, через, на, за, у
	процесуальні предикати		700	1200	1250	because of, by, with, thanks to, out of, from, for, at	από, με, λόγω, για, ένεκα, υπό	від, од, при, через, з, в, за, заради
	виконання дії		1180	2400	2120	because of, in, with, out of, thanks to, on account of, for, at, from, owing to, through, by virtue of, in virtue of	λόγω, από, με, εξαιτίας, για	від, од, при, завдяки, через, з, на, в, за, у, заради
	невиконання дії	повне	600	300	180	because of, on account of, by, from	από, σε, εξαιτίας, ένεκα, υπό	від, через
		часткове	220	0	0	because of, for	–	–
	каузована дія / подія	фізична	1050	1400	1100	because of, from, in, with, thanks to, on account of, out of, for, at	από, λόγω, με, εξαιτίας, για, ένεκα, υπό	від, од, при, через, з, на, в, за, у, заради
		інтелектуал.	750	1000	1000	by, out of, for, in, from, with, at, through	από, σε, εξαιτίας, λόγω, για	від, од, з, у, заради
		соціальна	200	300	200	on account of, for, with, at, from, owing to, by virtue of, in virtue of	από, εξαιτίας, λόγω, για	завдяки, через, з, заради

№	Каузативна ситуація та її релевантні ознаки		Загальна кількість контекстів			Прийменники-маркери		
			англ.	новогр.	укр.	англ.	новогр.	укр.
Мови			англ.	новогр.	укр.	англ.	новогр.	укр.
3.	Статальна		2000	1900	2000			
	фізичний / фізіологічн. стан	загальний фізичний / фізіол. стан	380	150	80	with, from	από, υπό	від, од
		зміна стану фізичних/фізіологічних параметрів агенса	570	600	620	with, in	από	від, од
	емоційно-психічний стан		650	800	680	with, in, at, for	από, για, με, λόγω	від, од, через, без
	зміна емоційно-психічного стану		400	350	620	at, with, because of	από, για	від, од, з
4.	Реляційна		1300	600	700			
	відношення агенса до об'єкта		600	200	300	because of, for, upon	εξαιτίας, για, σε	за, через
	цілеспрямовані дії агенса по відношенню до об'єкта		700	400	400	at, for, out of, because of, upon	από, για, λόγω	за, через, з, на
	причинний чинник	якості, ознаки, стани, дії об'єкта реляції	800	480	600	for, because of, upon	για, λόγω, εξαιτίας	через, за, з
		третя особа чи інша обставина	500	120	100	at, because of	για, λόγω	через, на, з
5.	Характеризаційна		200	500	300			
	людина	риса характеру	60	85	0	due to	από	–
		зовнішні параметри	10	0	5	due to	–	від
		поведінкові особливості	35	85	15	due to, because of	από, εξαιτίας	від, од
		соц. статус	25	60	1	by, because of, owing to, by virtue of	λόγω	внаслідок
	навколишній світ	ознаки подій, психічн. явищ	20	15	1	because of	λόγω	від, од
		якості предметів	20	40	148		λόγω	од, від
		специфічні властивості фізичн. світу	30	195	130	because of	λόγω, για, από, ένεκα	від, од

Статальна прийменникова каузативність є другою за чисельністю в новогрецькій та українській мовах і другою з двох найчисельніших – в англійській (див. табл. 1), що об'єднує значення емоційно-психічного, фізичного та фізіологічного стану агенса, каузованого внутрішнім або зовнішнім причинним чинником, з домінуванням ситуацій на позначення емоційно-психічних станів у трьох мовах. Спільним для трьох мов виявився склад компонентів ситуації: агенс; стан агенса; 3) причина (внутрішня/зовнішня), відмінними – засоби реалізації цього значення: в англійській мові домінує вираження статальної каузативної ситуації за допомогою сполучення дієслова *be* (або дієслів на зразок *become, grow, feel, turn*) та дієприкметника минулого часу або прикметника з семантикою емоційно-психічного, фізичного або фізіологічного стану агенса в поєднанні з прийменниками *with* чи *at*: *Now she was nearly dead with fatigue* (W. Somerset Maugham); у новогрецькій – за допомогою простого присудка у формі дієслів пасивного стану або прикметників та дієприслівників у поєднанні з прийменниковою конструкцією *από* – ΝЗ: *Κάθισε*

κατάχαμα σταυροπόδι τρέμοντας από συγκίνηση... (Γιάννης Φαρσάρης); в українській – за допомогою простого присудка у формі дієслів зворотно-середнього і нульового стану, а також прикметників та пасивних дієприкметників у поєднанні з прийменниковою конструкцією *від* – N2: [...], *але Настася прослизнула слідом за водоносами – і так побачила вже першого свого гаремного ранку Махідеван, вжахнулася її владі, серце стиснулося ще дужче від розпачу*, [...] (П. Загребельний).

Ситуація **реляційної прийменникової каузативності** експлікує причину, що зумовлює відношення між учасниками ситуації. До складу компонентів входять: агенс; відношення/дія агенса, спрямована на об'єкт реляції; об'єкт; причина – чинник, що має відношення до 1) об'єкта реляції (якості, ознаки, стани або дії); 2) третьої особи чи іншої обставини. Реляційне значення реалізується у двох видах: **відношення** агенса до об'єкта реляції: англ. *She admired Nicole for her beauty and her wisdom, and also for the first time in her life she was jealous* (F. Scott Fitzgerald); грец. ... *και ο Βρύζας ήξερε ότι κάποιοι ήθελαν το κακό του εξαιτίας μιας συνταρακτικής ανακάλυψης που είχε κάνει* (Γιάννης Πλιώτας); укр. *Аж ненавиджу себе не раз за те, себе і старинний звичай той, що зветься життям* (О. Кобилянська) та **цілеспрямовані дії** агенса щодо об'єкта: англ. *At Julia's request she had invited Tom to parties and once or twice had him down for a week-end in the country, but she had never paid any attention to him* (W. Somerset Maugham); грец. *Κάποτε η γριά ξεσπάθωσε και με κλάματα τη ρώτησε πόσο ακόμα θα την τιμωρεί για αυτήν την παλιά απερισκεψία της* (Στέλλα Ασημακοπούλου); укр. *Чому султан обрав його спадкоємцем? Тому, що був старший за Баязида? Чи через його дивну зовнішню схожість на неї?* (П. Загребельний).

Ситуація **характеризаційної прийменникової каузативності** демонструє відмінний ступінь продуктивності у кожній мові: в англійській та українській мовах ця ситуація є найменш продуктивною, в конструюванні якої беруть участь прийменники, а в новогрецькій – демонструє вищу продуктивність (див. табл. 1). Спільною для трьох мов виявилася релевантність опозиції “людина” – “навколишній світ”, а домінування членів опозиції – відмінним: фрагмент “людина” – для англійської, фрагмент “навколишній світ” – для новогрецької та української.

У межах характеристичної ситуації ідентифіковано **суб'єктивні** чи **особистісні ознаки, властивості**, вмотивовані внутрішнім або зовнішнім причинним чинником: англ. *Joan seems the more mature, perhaps due to her austere childhood* (BNC: CCD: 1002); грец. *Αν δεν ήταν η πανέμορφη θέα, θα είχε γίνει μαύρη η ψυχή της από τα νεύρα... ποια, αυτή, να είναι στημένη!* (Φώφη Walter-Κυρλίδου, Βάσω Αποστολοπούλου-Αναστασίου); укр. *Я завжди думав – які у неї красиві очі, а виявляється, що це це й від втому* (Л. Костенко).

Найменшу продуктивність англійської мови у граматичному прийменниковому конструюванні характеристичної каузативності можна пояснити морфолого-типологічним типом цієї мови, оскільки значення характеристичності в англійській мові, на відміну від новогрецької та української мов, експлікуються засобами складеного іменного присудка. Для присудків же зазначеної структури найтипівішим є значення статуральності, зокрема емоційно-психічного стану людини, фізичного та фізіологічного станів. У новогрецькій мові каузативна ситуація характеристичності маркована простим дієслівним присудком.

У четвертому розділі “Граматичне конструювання прийменникової каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах” виконано процедурні операції з граматичного прийменникового конструювання фрагмента ФСП каузальності у кожній із мов.

Аналіз каузативних ситуацій, маркованих прийменниковими конструкціями причини, дав змогу побудувати фрагмент ФСП каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах.

Фрагмент ФСП каузальності в англійській мові є двоядерним. Перше ядро – акціональна ситуація – характеризується домінуванням прийменникових конструкцій *because of – N*, *from – N*, *with – N*. Маркування акціональної каузативності також відбувається за допомогою конструкцій *on account of – N*, *owing to – N*, *thanks to – N*, *out of – N*, *due to – N*, *through – N*, *for – N*, *in – N*, *at – N*, *by virtue of – N*, *in virtue of – N*. У конструюванні другого ядра (статальної каузативної ситуації) беруть участь прийменникові конструкції *for – N*, *from – N*, *with – N*, *at – N*, домінантою серед яких є конструкція з прийменником *with*, правобічним поширювачем якого є іменники, що виражають емоційно-психічний стан агенса. Приядерну зону становить ситуація реляційної каузативності, маркування якої відбувається на основі прийменникових конструкцій *for – N* (компонентами якої є лексеми на позначення фізичних, емоційних, соціальних тощо якостей), *at – N*, *on/upon – N*, *out of – N*, *because of – N*. У периферійній зоні розташована ситуація екзистенційної каузативності, в конструюванні якої беруть участь прийменникові конструкції *because of – N*, *due to – N*, а також конструкції *for – N*, *from – N*, *at – N*, *by – N*. У зоні віддаленої периферії розташована характеристична ситуація, до маркування якої залучено 5 прийменникових конструкцій – *because of – N* (конструкція-домінанта), *owing to – N*, *by – N*, *due to – N* і *by virtue of – N* (рис. 1).

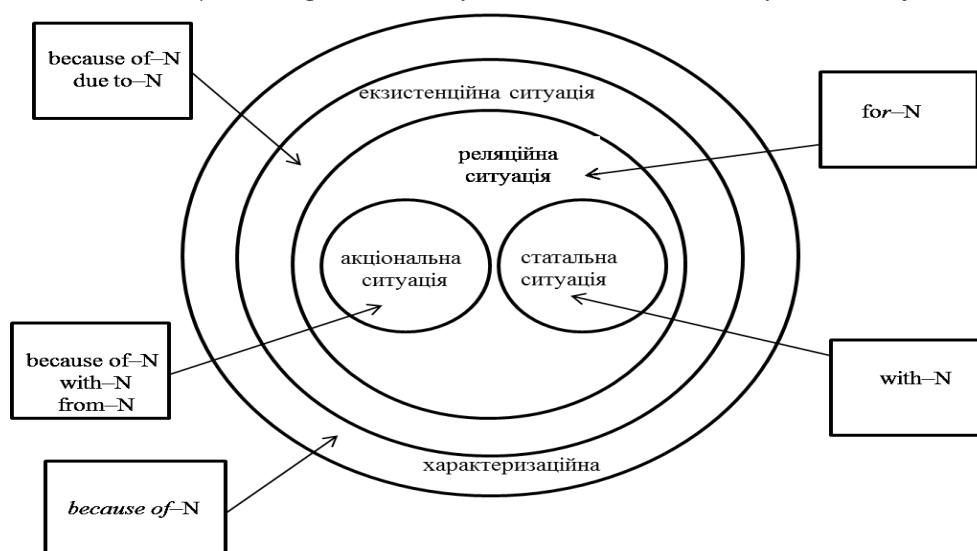

Рис. 1 Фрагмент ФСП каузальності в англійській мові

Ядром фрагмента ФСП каузальності в новогрецькій мові є акціональна каузативність, основними засобами маркування якої виступають прийменникові конструкції *από – N3*, *εξαιτίας – N2*, *λόγω – N2*, а також *για – N3*, *ένεκα / ένεκεν – N2* і *υπό – N2*. Навколоядерну зону посідає статальна каузативна ситуація, прийменникове конструювання якої відбувається на основі конструкцій *από – N3* (конструкція-домінанта), *για – N3*, *με – N3*, *λόγω – N2*, *υπό – N3*.

У зоні ближньої периферії розташовані ситуації характеристичної та реляційної каузативності. Маркерами першої є прийменникові конструкції *λόγω* – N2, *από* – N3, *για* – N3, *ένεκα/ένεκεν* – N2, *εξαιτίας* – N2, а другої (реляційної) – *λόγω* – N2, *για* – N3, *από* – N3, *εξαιτίας* – N2. Зону віддаленої периферії займає екзистенційна каузативність, маркована прийменниковими конструкціями *λόγω* – N2, *εξαιτίας* – N2, *για* – N3, *σε* – N3 і *από* – N3 (рис. 2).

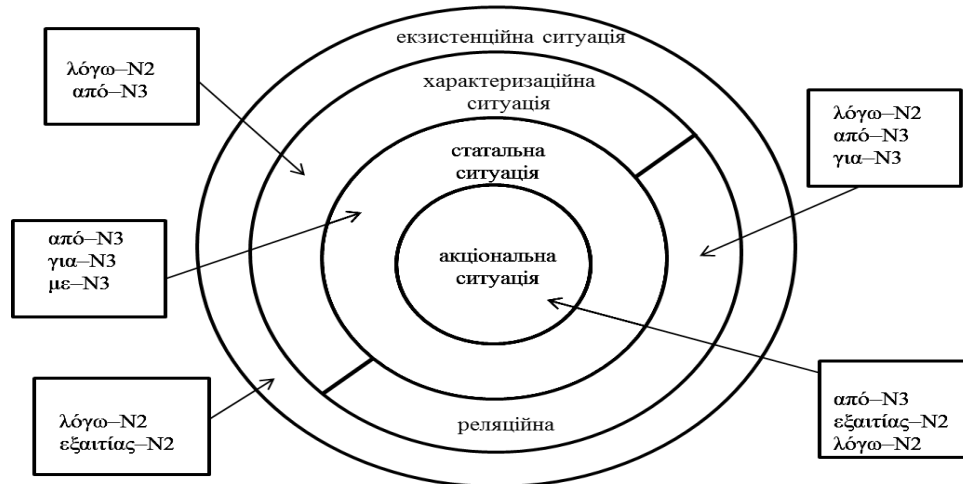

Рис. 2 Фрагмент ФСП каузальності в новогрецькій мові

Ядром фрагмента ФСП каузальності в українській мові є акціональна каузативність, основним засобом маркування якої виступає прийменникова конструкція *від* – N2, а також конструкції *од* – N2, *завдяки* – N3, *з* – N2, *через* – N4, *за* – N4, *внаслідок* – N2, *в/у* – N6, *заради* – N2, *на* – N4, *при* – N6. Приядерну зону становить ситуація статальної каузативності, конструювання якої відбувається за допомогою прийменникових конструкцій *від* – N2, *од* – N2 (конструкції-домінанти), *через* – N4, *без* – N2. У зоні ближньої периферії розташовані ситуації реляційної та екзистенційної каузативності. Перша маркована конструкцією *за* – N4, *через* – N4, *на* – N4, *за* – N5, *з* – N2, друга – *від* – N2 (конструкція-домінанта), *од* – N2, *через* – N4, *внаслідок* – N2. Віддалену периферію становить характеристична каузативність, в конструюванні якої беруть участь 3 прийменникові конструкції – *від* – N2, *од* – N2, *внаслідок* – N2 (рис. 3).

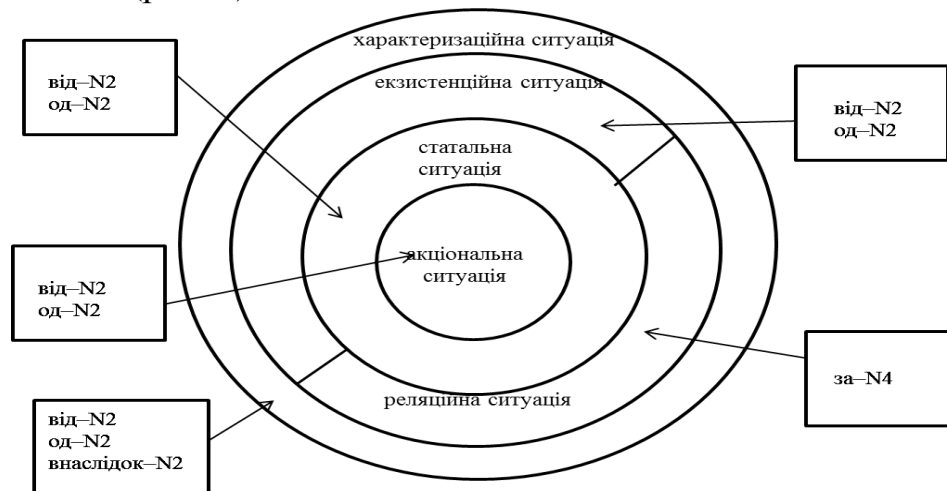

Рис. 3 Фрагмент ФСП каузальності в українській мові

ВИСНОВКИ

Теоретична концепція дисертації ґрунтується на таких положеннях: 1) когнітивно-граматичне конструювання прийменникової каузативності / каузальності ґрунтується на відображально-інтерпретативному підході до вивчення мовних явищ; 2) взаємозумовленість процесів відображення в мові навколишньої дійсності, які фіксують найважливіший ступінь людського мислення – здатність до логічних висновків, називається причинно-наслідковим зв'язком; 3) когнітивна природа зв'язків мови і мислення розкривається шляхом аналізу логічних операцій у конструкціях природної мови, які свідчать про те, що різноманітні форми думки (судження, умовиведення) виражаються у кожній мові залежно від її граматичної специфіки; 4) когнітивний процес відображення каузативних ситуацій у свідомості носіїв конкретної мови розкривається в ментальній діяльності людини, зокрема в її когнітивній здатності робити певні умовиведення, обґрунтування й пояснення реальних причинно-наслідкових (тобто каузальних) відношень; 5) засобами вираження причинно-наслідкових відношень є їх маркери у структурі каузальних конструкцій, до яких належать з-поміж решти – прийменники.

Розроблена у роботі комплексна методика виявилася ефективною і сприяла виявленню загальних закономірностей у когнітивно-граматичному конструюванні прийменникової каузативності/каузальності англійської, новогрецької та української мов, а також відмінностей, пов'язаних із національно-культурним сприйняттям ситуацій причин та їх наслідків кожним із етносів і з граматичною будовою цих мов.

Установлено 5 спільних типів інваріантно-варіантних моделей каузативних ситуацій: 1) екзистенційний тип (буття), 2) акціональний тип (дія, подія, явище), 3) статальний тип (стан), 4) реляційний тип (відношення), 5) характеристичний тип (ознака, властивість, якість, кількість). Ядром ФСП каузальності у трьох мовах є акціональна каузативна ситуація; навколоядерну зону заповнює статальна каузативна ситуація – в новогрецькій та українській мовах, яка в англійській мові є другим ядром. Виявлено спільні позиції реляційної каузативності в новогрецькій та українській мовах, екзистенційної – в англійській та українській, які займають зону ближньої периферії, а також характеристичної – в англійській та українській – зона дальньої периферії; відмінною є позиція реляційної каузативності в англійській (навколоядерна зона), характеристичної та екзистенційної – у новогрецькій (зони ближньої та дальньої периферії) мовах.

Найчисельнішою в новогрецькій та українській (2700 і 2300 контекстів) мовах та другою з двох найчисельніших – в англійській (2000 контекстів) виявилася акціональна каузативна ситуація. Її релевантні ознаки – диференціація дієвих та процесуальних предикатів, опозиція “виконання дії – невиконання дії”. Маркерами цієї ситуації є такі прийменники: *because of, on account of, from, for, in, with, out of, thanks to, at, in, owing to, through, by virtue of, in virtue of; από, λόγω, σε, εξαιτίας, με, για, ένεκα, υπό; від, од, завдяки, через, на, за, у, при, з, в, заради*. Для статальної каузативної ситуації, яка є другою за чисельністю в новогрецькій та українській мовах (1900 і 2000 контекстів) і другою з двох найчисельніших в англійській (2000 контекстів), релевантним є каузований стан агенса: емоційно-психічний, фізичний або фізіологічний. Маркерами цієї ситуації є прийменники: *with, from, in, at, for, because of; από, υπό, για, με, λόγω; від, од, через, без, з*.

Екзистенційна каузативна ситуація включає такі ознаки, як фазовість (початкова або кінцева фаза) та наявність/відсутність додаткових сем предиката буття. Найбільшу продуктивність у конструюванні екзистенційної каузативності виявляє українська мова – 700 контекстів (порівняно з 500 і 300 в англійській та новогрецькій мовах). Маркерами екзистенційної ситуації є такі прийменники: *because of, due to, from, by, for, at; εξαιτίας, λόγω, για, από; від, од, через, на, внаслідок, під*. Для реляційної каузативної ситуації характерним є відношення агенса до об'єкта, цілеспрямовані дії агенса щодо об'єкта, а також специфічність причинного чинника. Маркерами цієї ситуації є прийменники: *at, for, out of, because of, upon; εξαιτίας, για, σε, από, για, λόγω; за, через, з, на*. Ситуація характеристичної прийменникової каузативності демонструє відмінний ступінь продуктивності у кожній мові: в англійській та українській мовах ця ситуація є найменш продуктивною (200 та 300 контекстів), а в новогрецькій – демонструє вищу продуктивність (500 контекстів). Її маркерами є такі прийменники: *by, because of, owing to, by virtue of, due to; από, εξαιτίας, λόγω για, ένεκα; від, од, внаслідок*.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у здійсненні когнітивно-граматичного конструювання каузативності/каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах засобами прийменникових еквівалентів слова.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Хоровець В. До питання про статус прийменників та їх особливості в англійській, українській та новогрецькій мовах. *Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т.Шевченка* : зб. наук. пр. / гол. ред. В.С. Курило. Луганськ, 2013. № 14 (273). Ч. III. С. 281–287.

2. Хоровець В. Типологія причинності та особливості її мовної репрезентації. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. / наук. ред. О.Д. Огуй. Чернівці : Видавничий дім “РОДОВІД”, 2014. Вип. 692–693: Германська філологія. С. 286–289.

3. Хоровець В. Місце прийменників зі значенням причини в прийменниковій системі новогрецької мови. *Одеський лінгвістичний вісник* : наук.-пр. журн. / гол. ред. Н.В. Петлюченко. Одеса, 2014. Вип. 4. С. 295–299.

4. Хоровець В. Особливості структури й семантики прийменників зі значенням причини в англійській і новогрецькій мовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія “Філологія”* : зб. наук. пр. / гол. ред. І.В. Ступак. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2014. Вип. 10. Т. 2. С. 111–114.

5. Хоровець В. Теоретичні засади дослідження адвербіальних прийменникових конструкцій. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: “Мовознавство”* : наук. журн. / відп. ред. Т.С. Пристайко. Дніпропетровськ, 2015. Вип. 21(2). Т. 23. № 11. С. 144–149.

6. Хоровець В. Опыт исследования семантических особенностей некоторых адвербиальных предложных конструкций (на материале украинского языка). *В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии* : сб. ст. по материалам LVII междунар. науч.-практ. конф. Новосибирск : Изд. АНС “СибАК”, 2016. № 2 (57). С. 79–88. ISSN 2309–3358

7. Хоровець В. Причинно-слідственні зв'язи в філософії і лінгвістиці. *Актуальні проблеми науки та освіти*: матеріали XIII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ (м. Маріуполь, 4 лютого 2011 року). Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2011. С. 324–325.

8. Хоровець В. До визначення статусу прийменниково-іменних груп. *Актуальні проблеми науки та освіти*: матеріали XIV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ (м. Маріуполь, 10 січня 2012 року). Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2012. С. 182–184.

9. Хоровець В. До питання про статус прийменниково-іменних груп англійської та української мов. *Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур*: матеріали XI Міжвузівської конференції молодих учених (Донецьк, 29–30 січня 2013 року). Донецьк : Донецький Національний університет, 2013. С. 186–189.

10. Хоровець В. До питання про статус прийменників. *Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій*: матеріали I Міжнародної наукової конференції (Маріуполь, 28–30 вересня 2012 року). Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2012. С. 268–272.

11. Хоровець В. Структурно-семантичні особливості прийменників зі значенням причини в новогрецькій мові. *Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій*: матеріали II Міжнародної наукової конференції (Маріуполь, 25–27 вересня 2014 року). Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2014. С. 158–161.

12. Хоровець В. Проблема взаємовідношення прийменника та відмінка. *Актуальні проблеми науки та освіти*: матеріали XVI підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ (м. Маріуполь, 31 січня 2014 року). Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2014. С. 172–174.

13. Хоровець В. Проблеми дослідження прийменників на матеріалі англійської та новогрецької мов. *Сучасна філологія: теорія та практика*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 7–8 листопада 2014 року). Одеса, 2014. С. 152–155.

14. Хоровець В. Роль наслідкового компонента в ситуації внутрішньої причини. *Актуальні проблеми науки та освіти*: матеріали XVIII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ (м. Маріуполь, 5 лютого 2016 року). Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2016. С. 224–225.

15. Хоровець В. До питання про розмежування прийменникових еквівалентів та власне прийменників. *Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій*: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Маріуполь, 29–30 вересня 2017 року). Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2017. С. 184–187.

АНОТАЦІЯ

Хоровець В.Є. Когнітивно-граматичне конструювання прийменникової каузативності/каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, МОН України, 2018.

У дисертації розроблено нову теоретико-методологічну концепцію для зіставлення когнітивно-граматичного конструювання прийменникової каузативності/каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах; встановлено 5 спільних типів інваріантно-варіантних моделей прийменникового конструювання каузативних ситуацій в англійській, новогрецькій та українській мовах. Укладено відмінний для кожної із досліджуваних мов реєстр прийменників причини, що є маркерами причинно-наслідкових відношень; здійснено граматичне прийменникове конструювання фрагмента ФСП каузальності в англійській, новогрецькій та українській мовах шляхом виявлення ядро-периферійної його організації; виявлено загальні закономірності у когнітивно-граматичному конструюванні прийменникової каузативності/каузальності, а також відмінності, пов'язані з національно-культурним сприйняттям ситуацій причин та їх наслідків кожним із етносів та з граматичною будовою англійської, новогрецької та української мов.

Ключові слова: когнітивно-граматичне конструювання, каузативна ситуація, ФСП каузальності, прийменникові конструкції, прийменники причини.

АННОТАЦІЯ

Хоровец В.Е. Когнитивно-грамматическое конструирование предложной каузативности/каузальности в английском, новогреческом и украинском языках. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, МОН Украины, 2018.

В диссертации разработана новая концепция для сопоставления когнитивно-грамматического конструирования предложной каузативности/каузальности в английском, новогреческом и украинском языках; установлено 5 общих типов инвариантно-вариантных моделей предложного конструирования каузативных ситуаций в английском, новогреческом и украинском языках: 1) экзистенциальный тип (бытие), 2) акциональный тип (действие, событие, явление), 3) статальный тип (состояние), 4) реляционный тип (отношение), 5) характеристический тип (признак, свойство, качество, количество); составлен отличный для каждого из исследуемых языков реестр предлогов причины, которые являются маркерами причинно-следственных отношений; осуществлено грамматическое предложное конструирование фрагмента ФСП каузальности в английском, новогреческом и украинском языках путем выявления его ядро-периферийной организации; выявлены закономерности в когнитивно-грамматическом конструировании предложной каузативности/каузальности, а также отличия, связанные с национально-культурным восприятием ситуаций причин и их следствий каждым из этносов.

Когнитивный процесс отражения каузативных ситуаций в сознании носителей конкретного языка раскрывается в ментальной деятельности человека, в его когнитивной способности делать определенные умозаключения, обоснования и объяснения реальных причинно-следственных (т.е. каузальных) отношений.

Способами выражения причинно-следственных отношений являются их маркеры в структуре каузальных конструкций, к которым относятся и предлоги. В процессе когнитивного конструирования предложной каузативности/каузальности для каждого из пяти типов каузативных ситуаций идентифицировано ряд классификационных признаков: для экзистенционального типа – фазовость, для акционального – действенность и процессуальность, для статального – статальность и процессуальность; для реляционного – отношение/целенаправленное действие; для характеристического – наличие/изменение признака. В ходе грамматического конструирования предложной каузальности в английском, новогреческом и украинском языках было выявлено, что ядром фрагмента ФСП каузальности во всех трех языках является акциональная ситуация. В английском языке этот фрагмент ФСП каузальности характеризуется двуядерностью, т.к. в нем было идентифицировано еще одно ядро – статальную ситуацию, которая в новогреческом и украинском языках занимает приядерную позицию.

Ключевые слова: когнитивно-грамматическое конструирование, каузативная ситуация, ФСП каузальности, предложные конструкции, предлоги причины.

SUMMARY

Khorovets V.Ye. Cognitive and Grammatical Constructing of Prepositional Causativity/Causality in English, Modern Greek and Ukrainian. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Philology, Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2018.

This thesis offers a new theoretical and methodological concept for comparison of cognitive and grammatical constructing of prepositional causativity/causality in English, Modern Greek and Ukrainian; 5 common types of variant and invariant models of prepositional constructing of causative situations in English, Modern Greek and Ukrainian have been identified; lists of causal prepositions that are markers of cause and effect relationship for each language under research have been compiled; grammatical prepositional constructing of a segment of the functional-semantic field of causality in English, Modern Greek and Ukrainian has been carried out by means of revealing its centre-periphery structure; general characteristics of cognitive and grammatical constructing of prepositional causativity/causality as well as differences connected with national cultural differences in perception of causal situations and their consequences by each nation and the grammatical structure of English, Modern Greek and Ukrainian have been identified.

Keywords: cognitive and grammatical constructing, causative situation, functional-semantic field of causality, prepositional constructions, causal prepositions.

Підписано до друку 19.12.2017 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 104.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua